

STAVROPOL TÜRKMENLERİ ÜZERİNE ÇALIŞMALAR: A. GULMUHAMMEDOV ÖRNEĞİ

*Tahir AŞİROV**

Özet

Sovyet Türkmenistanı'nda ilk yıllarında Stavropol Türkmenleri üzerine meşhur yazarlar tarafından birçok çalışma yapılmıştır. Bu dönemde yapılan çalışmalar üzerine eleştirel yazılar da konu olmuştur. Bu eleştirel yazıları kaleme alan Türkmen âlimlerinden biri de Abdulhekim Gulmuhammedov'dur (1885-1931). Gulmuhammedov 1930 yılında "Türkmenistan" gazetesinde, Gurban Kuliyeв'in 1929 yılında aynı gazetede Stavropol Türkmenleri ile ilgili "İstavropol Türkmenleri Hakkında" (Stavropol Türkmenleri Hakkında) başlıklı makalesine "Yol. Gulıyıfın, İstavropol Türkmenleri Atlı Makalası Hakkında" (Sayın Kuliyeв'in Stavropol Türkmenleri Adlı Makalesi Hakkında) adıyla eleştirel bir yazı kaleme almıştır. Dönemin bilim adamlarından olan Kuliyeв'in "İstavropol Türkmenleri Hakkında" (Stavropol Türkmenleri Hakkında) adlı makalesi, Stavropol Türkmenleri hakkında önemli bilgiler ihtiva eden ve beş bölümden oluşan güncel bir yazıdır. Gulmuhammedov, Kuliyeв'in "İstavropol Türkmenleri Hakkında" (Stavropol Türkmenleri Hakkında) adlı makalesinin ilk iki bölümünü esas almış ve tenkidî yazısını bunun üzerine yazmıştır. Gulmuhammedov Kuliyeв'in makalesini eleştirme gayesinin ilmî olduğunu bizzat yazısında ifade etmektedir. Yazarın amacı Türkmen tarihinin doğru yazılmasıdır. Gulmuhammedov'un bu yazısı, Türkmen tarihi ve tarih yazıcılığı açısından değerli bir tarihî metin olmakla birlikte dönemin Türkmen düşünce tarihinin de bir tezahürüdür.

Anahtar kelimeler: Sovyet Türkmenistanı, Stavropol Türkmenleri, Kuliyeв, Gulmuhammedov, Eleştiri

STUDIES ON THE STAVROPOL TURKMEN: EXAMPLE OF A. GULMUHAMMEDOV

Abstract

In the first years of Soviet Turkmenistan, many studies were carried out by famous writers on Stavropol Turkmen. Critical articles were also written on the studies carried out in this period. One of the Turkmen scholars who penned these critical writings is Abdulhekim Gulmuhammedov (1885-1931). Gulmuhammedov in the newspaper "Turkmenistan" in 1930, Gurban Kuliyeв's article on Stavropol Turkmen in the same newspaper in 1929, titled "İstavropol Türkmenleri Hakkında" (About the Turkmen of Stavropol), "Yol. Gulıyıfın, İstavropol Türkmenleri Atlı Makalası Hakkında" (About Mr. Kuliyeв's article titled Stavropol Turkmens). Kuliyeв's article "İstavropol Türkmenleri Hakkında" (About the Turkmen of Stavropol) is a current article that contains important information about the Turkmen of Stavropol and consists of five parts. Gulmuhammedov based the first two chapters of Kuliyeв's article "İstavropol Türkmenleri Hakkında" (About the Turkmen of Stavropol) and wrote his criticism article on it. Gulmuhammedov himself states in his article that the purpose of criticizing Kuliyeв's article is scientific. The author's aim is to write the Turkmen history correctly. This article of Gulmuhammedov is a valuable historical text in terms of Turkmen history and historiography, as well as a manifestation of the Turkmen intellectual history of the period.

Keywords: Soviet Turkmenistan, Stavropol Turkmens, Kuliyeв, Gulmuhammedov, Criticism.

* Dr. Tahir AŞİROV, Türkmenistan İlimler Akademisi Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü, tahirasirov@gmail.com / 0000-0002-9684-0834 Gönderim tarihi: 24/10/2022 Kabul tarihi: 28/03/2023

Giriş

Kuzey Kafkasya Türkmenlerinin tarihi, ekonomisi, siyasal ve sosyal hayatı hakkında farklı yazarlar tarafından erken bir zamandan itibaren araştırmalar yapılmıştır (Aşirov vd. 2022a: 147-153; Hatunoğlu ve Aşirov, 2022: 83-98). Aynı şekilde Stavropol Türkmenleri, Sovyet Türkmenistanı döneminde üzerine ünlü yazarlar tarafından birçok çalışma yapılan Kuzey Kafkasya Türkmenlerindedir (Aşirov ve Albayrak, 2020a: 96-113). Ayrıca bu çalışmalar üzerine yazılan eleştirel yazılarda, konu Stavropol Türkmenleri ~~konu~~ olmuştur. Bunlardan biri de Sovyet Türkmenistanı'nda Türkmen dili ve edebiyatı konularında eleştirel yazılara imza atan Türkmen düşünür Abdulhekim Gulmuhammedov'un (1885-1931) yazısıdır (Aşirov ve Albayrak, 2020b: 106-115). Gulmuhammedov, 1930 yılında "Türkmenistan" gazetesinde "Yol. Gulıyın, İstavropol Türkmenleri Atlı Makalesi Hakkında" (Sayın Kulıyev'in Stavropol Türkmenleri Adlı Makalesi Hakkında) adıyla Gurban Kulıyev'in Stavropol Türkmenleri üzerine kaleme aldığı ve 1929 yılında aynı gazetede yayımladığı "İstavropol Türkmenleri Hakkında" (Stavropol Türkmenleri Hakkında) adlı makalesine tenkidî bir yazı yayımlamıştır (Gulmuhammedov, 1930). Dönemin bilim adamlarından olan Kulıyev'in "İstavropol Türkmenleri Hakkında" adlı makalesi, Stavropol Türkmenleri hakkında önemli bilgiler ihtiva eden güncel bir yazıdır (Aşirov vd., 2022b: 218-230).

Gulmuhammedov, ilk olarak yazısına Kulıyev'in "Türkmenistan" gazetesinin 242-244. sayılarında yayımlanan "İstavropol Türkmenleri [Hakkında]" (Stavropol Türkmenleri [Hakkında]) başlıklı makalesini okuduğunu ifade ederek başlamaktadır. Bu bağlamda Gulmuhammedov Sovyet Türkmenistanı'nda Stavropol Türkmenleri üzerine kaleme alınan çalışmalar ve yayınlar hakkında bilgi vermektedir. Bu dönemde Türkmenistan'da yayımlanan yazıların tamamının Stavropol Türkmenlerinden olan aydınlar tarafından kaleme alındığını ifade etmektedir. Bu nedenle Stavropol Türkmenleri üzerine Türkmenistan Türkmenlerinden ilk yazı yayımlama onuruna sahip olan kişinin Kulıyev olduğunu şu şekilde dile getirmektedir: "Bu konuda ilk şeref yoldaş Kulıyev'indir!" (Gulmuhammedov, 1930). Ancak Sovyet Türkmenistanı'nın ilk yıllarında Stavropol Türkmenleri üzerine meşhur düşünür Kümüşali Böriyev'in (1896-1942) 1925 yılında "Türkmenskaya İskra" gazetesinde "Stavropolskiye Turkmeni" (Stavropol Türkmenleri) adıyla Stavropol Türkmenlerini konu edinen Rusça bir yazısı yayımlanmıştır (Aşirov, 2022: 279).

Gulmuhammedov, Kulıyev'in makalesinin beş bölümden oluştuğunu ve ilk iki bölümünün Stavropol Türkmenlerinin tarihi olduğunu diğer bölümler ise lehçesi, sosyal hayatı, ekonomisi ve yönetimi alanlarını ihtiva eden önemli bilgiler bulunduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Gulmuhammedov, Kulıyev'in yazısının son üç bölümü ile ilgili verdiği bilgiler için onu kutlamanın gerekliliğinden bahsetmektedir (Gulmuhammedov, 1930). Ancak Gulmuhammedov Kulıyev'in yazısının ilk iki bölümünü eleştirmekte ve bu konuyu şu şekilde dile getirmektedir: "Yoldaş Kulıyev'in Stavropol Türkmenleri hakkında ele aldığı beş bölümün beşinde de meseleyi iyice incelemiştir demek mümkün değildir. Onun makalesinin üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümlerinde iyice araştırılan/incelenen değerli bilgiler olmak ile birlikte birinci ve ikinci bölümlerinin tarihî kısmındaki bilgiler, hatalıdır" (Gulmuhammedov, 1930). Bu nedenle Gulmuhammedov, Kulıyev'in yazısının ilk iki bölümünü inceleyeceğini şu şekilde dile getirmektedir: "Yoldaş Kulıyev'in makalesinin üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümlerini eleştirmeden/ele almadan, onun ilk ve ikinci bölümlerini değerlendireceğiz" (Gulmuhammedov, 1930).

Gulmuhammedov, Kulıyev'in yazısının tarih bölümünün hatalı olduğunu dile getirerek onun nedenini ise şöyle açıklamaktadır: "O hatalar da yoldaş Kulıyev'in tarih ilmi ile meşgul olan birisi olmadığından kaynaklanan bir yanlışlık olsa gerektir" (Gulmuhammedov, 1930). Gulmuhammedov bunun sebebinin yazarın tarih ilmi ile derin araştırmalarının, çalışmalarının olmamasına bağlamaktadır. Diğer bir ifade ile tarihçi olmamasına bağlamaktadır. Ayrıca Gulmuhammedov tartışma ahlakının öneminden bahsetmektedir. Bu bağlamda daha önceki edebî esasta Hallı Şaberdiyev ile geçen tartışma konusuna atıfta bulunmaktadır (Aşirov ve Albayrak, 2020: 106-115). Bu nedenle de Gulmuhammedov eleştirisinin gayesini şu şekilde dile getirmektedir: "Bunu yaparken Yoldaş Kulıyev'i küçümsemek veya bilgisiz kabul etmek – halk nazarında saygısını düşürmek gibi kötü niyetle değil, belki saf ilmî gaye ile

eleştirilecektir” (Gulmuhammedov, 1930). Çünkü Gulmuhammedov’a göre söz konusu Türkmen tarihidir: “Bu yazı söz konusu Türkmen milletinin tarihi hakkındadır. Onu doğru bir şekilde inceleyip güvenilir kaynaklardan delillerle ortaya koymak her birimizin borcudur” (Gulmuhammedov, 1930).

Gulmuhammedov “Yoldaş Kuliyev makalesinin tarihi esas teması (mevzusu), işte bundan ibaret” diyerek “Hive Türkmenleri” merkezli tespitini ilk şu şekilde yapmaktadır: “Orta Asya Türkmenlerinin Sarık, Salır, Teke, Yomut (Yoldaş Kuliyev’e göre Orta Asya Türkmenleri söz konusu dört Türkmen kabilelerinden ibaret); nüfusunun esas Hive Türkmenleri olduğu gibi Stavropol Türkmenlerinin de esası, yine o Hive Türkmenleridir” (Gulmuhammedov, 1930). Gulmuhammedov, Kuliyev’in makalesi üzerindeki ikinci tespitini şu şekilde ifade etmektedir: “Hive Türkmenleri, Hive [halkının] İslam dinini henüz kabul etmesinden de sekiz ve dokuz yıl önce oraya yerleşmişlerdir.” (Gulmuhammedov, 1930). Yazar, Kuliyev’in makalesinin üçüncü tespitini ise şöyle açıklamaktadır: “O eski zamanda Hive Türkmenleri zulüm edilmesinden sonra Türkmenler Hive’den dağılıp; a) Bir bölümü şimdiki Kerki bölgesinden; b) İkinci bölümü Marı, Tecen genel olarak Kese Arkaç’tan; c) En son üçüncü bölümüne Mañışlak’tan çıkmışlardır diye bir grup tarihî esası olmayan fikirleri ileri sürdükten sonra Yoldaş Kuliyev sözüne devam edip Stavropol Türkmenlerinin bundan 300 yıl önce bir zamanda, göç ettiklerini ve onların göç etmelerinin de sebeplerini şöyle göstermektedir” (Gulmuhammedov, 1930).

Gulmuhammedov, Mañışlak Türkmenlerinin (Begcanov, 1993) Kuzey Kafkasya’ya göç etmelerinin nedenlerini üç sebebe dayandırdığını dile getirmektedir. Kuliyev bu konuyu yazısında, ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır (Aşirov vd., 2022b: 218-230). Gulmuhammedov, Kuliyev’in Stavropol Türkmenleri ile ilgili ortaya attığı tarihi bilgiyi kısaca bu şekilde özetlemekte ve onun Stavropol Türkmenleri ile ilgili verdiği bilgileri incelemeye başlamaktadır: “Şimdi onun ileri sürdüğü tarihi hâllerin gerçek olup olmadığına bir göz gezdirelim” (Gulmuhammedov, 1930).

I. Hive Türkmenleri

Gulmuhammedov, Kuliyev’in Türkmen tarihini “Hive Türkmenleri” merkezli değerlendirdiğini ifade etmektedir. Gulmuhammedov, Kuliyev’in Stavropol Türkmenleri’nin aslının Hive Türkmenleri olduğuna dair görüşünü şöyle hatalı bulmaktadır: “Yoldaş Kuliyev Sarık, Salır, Teke, Yomut gibi günümüz Türkmen milletinin kuruluşunun bir kısmını oluşturan bu dört kabileyi zikrederek onların da aslının Hive Türkmenleri diye mücmel bir fikri ileri sürmesi yanlış ve esassızdır” (Gulmuhammedov, 1930).

Gulmuhammedov Türkmen boylarından/kabilelerinden olan Sarık, Salır, Teke, Yomut aslını şu şekilde dile getirmektedir: “Sarık, Salır, Teke, Yomut Türkmen uruklarının aslı olacak “Hive Türkmenleri” hangi Türkmenler? Cavdur, Gökleş, Garadaşlı, Ärsarı, Bayat, Agra, Gırgın mı? Hangisi? Şüphesiz hiçbiri değildir! Bu Türkmen uruklarının birkaçı Türkmen’in en kadim ve en eski uruklarından olmakla birlikte hiçbiri kadimden Hive’de oturup tüm Orta Asta Türkmenlerinin esasını teşkil etmemiştir. Yoldaş Kuliyev’in Hive Türkmenlerinin esasını teşkil etmemiştir” (Gulmuhammedov, 1930). Aynı şekilde Gulmuhammedov Kuliyev’in “Hive Türkmenleri” ifadesinin de hatalı olduğunu şu şekilde dile getirmektedir: “Yoldaş Kuliyev’in Hive Türkmenleri diye ifade ettiği kavramı sunî bir kavramdır. Yoldaş Kuliyev’in kol olarak saydığı: Salır, İğdir Türkmen’in asıl ve temel uruklarından olup, onların hakkında 1000 yıllık bir tarihi bilginin sahibiyiz” (Gulmuhammedov, 1930).

Gulmuhammedov, Kuliyev’in “Hive Türkmenleri” ile ilgili görüşünü tarihi kaynaklarla değerlendirmeye başlamaktadır. Bu konuda Türkmen dilinin, edebiyatının, medeniyetinin ve tarihinin üç temel kaynağı olan eserlerine müracaat etmektedir. İlk olarak Mahmûd bin Hüseyîn bin Muhammed el-Kâşgari’nin “Dîvânü Lugâti’t-Türk” adlı eserine atıf yapmaktadır: “Kitabını bundan 855 yıl önce yazan Mahmut Kaşgari, Türkmen urukları hakkında geniş ve tam bilgi vermektedir. 1074 miladi ve 466 hicri tarihlerinde kitabını yazan Kaşgarlı Mahmut, o zamandaki Türkmen uruklarının tüm teşkilatlarından hem dil şivelerinden, mal hâllerinin damgalarından geniş haberdar, Türkmen uruklarının da isimlerini yazmıştır” (Gulmuhammedov, 1930).

Aynı şekilde Gulmuhammedov Türkmen urukları ile ilgili Reşîdüddîn Fazlullâh el-Hemedânî’nin (ö. 718/1318) “Câmiu’t-Tevârih” adlı eserine atıf yapmaktadır: “Mahmut Kaşgari”den sonra yıl, 1910-11

miladide yani Mahmut Kaşgarî'den 237 yıl sonra kitabını yazan meşhur tarihçi “Reşideddin” Türkmen tarihi ve onun urukları hakkında bilgi veriyor” (Gulmuhammedov, 1930).

Gulmuhammedov Türkmen urukları ile ilgili tam bilginin Ebülğazi Bahadır Han'ın (1603- 1663) “Şecere-i Terâkime” adlı eserinde olduğunu şu şekilde dile getirmektedir: “En son ve en tam malumatı biz, XVII. yüzyılda yaşamış olan meşhur Hive Hanı “Abulgazi” Han'ın kitabında görüyoruz” (Gulmuhammedov, 1930). Bununla birlikte Ebülğazi Bahadır Han'ın 1659-1660 yılları arasında “Şecere-i Terâkime” adlı eserini ve 1663 yılında ise “Şecere-i Türk” isimli kitabını yazdığını belirtmektedir (Gulmuhammedov, 1930).

Gulmuhammedov Mahmûd Kâşgarî'nin “Dîvânü Lugâti't-Türk”, Reşidüddîn “Câmiu't-Tevârih” ve Ebülğazi Bahadır Han'ın “Şecere-i Terâkime” adlı eserlerinde Türkmen uruklarının bilgisinin olduğunu belirtmektedir. Gulmuhammedov söz konusu eserler temelinde tablo oluşturmuştur. İlk olarak “Dîvânü Lugâti't-Türk” geçen yirmi iki (2014: 26-28), “Câmiu't-Tevârih” (1952: I/88-90) ve “Şecere-i Terâkime” (1991: 28-29) ismi geçen yirmi dört Türkmen boyunu getirmektedir (Gulmuhammedov, 1930). Bundan sonra Gulmuhammedov şöyle demektedir: “İşte Türkmen'in en kadim zamandan bu yana bize malum olan asıl urukları bu yukarıdakilerden ibarettir” (Gulmuhammedov, 1930).

Gulmuhammedov Türkmen tarihi ile ilgili temel kaynaklardaki bilgileri zikrettikten sonra konunun anlaşıldığını belirtmekte ve zikri geçen urukların her birinin özgün ve asıl boy olduğunu ifade etmektedir: “Yukarıdaki Türkmen uruklarının hiçbirisi Hive'de ikamet edip, tüm Türkmen uruklarının temelini teşkil etmiyordu. İşte yukarıdan bu yana yazıp geldiğimizden tüm Orta Asya Türkmenlerinin temeli “Hive Türkmenleri” diye ifade edilen fikrin, temelsiz bir şey olduğu anlaşılmalı” (Gulmuhammedov, 1930).

Gulmuhammedov, Kuliyev'in “Hive Türkmenleri” ile ilgili görüşünü şöyle tamamlamaktadır: “Yoldaş Kuliyev'in ileri sürdüğü fikirlerin bir sene de dayanmadığı açıktır” (Gulmuhammedov, 1930). Gulmuhammedov'un Kuliyev'in “Hive Türkmenleri” ile ilgili görüşü, Stavropol Türkmenleri ve onlarla ilgili yazılar bağlamında değerlendirildiğinde, Türk dünyasını Hive merkezli bir tarih okumanın sonucu olduğu düşünülebilir. Nitekim Kuliyev'in de bunun etkisinde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Stavropol Türkmenleri üzerine yazılar kaleme alan Sergey Vasilyeviç Farforovski'nin (1878- 1938) 1911 yılında “Truhmeni (Turkmeni) Stavropolskoy Gubernii” (Stavropol Valiliği Truhmenleri (Türkmenleri) adıyla yayımladığı yazısında, bu konuya açıklık getirebilir (Farforovskiy, 1911: 181-220). Nitekim Farforovskiy yazısında bu konuyla ilgili şöyle demektedir: “Türkmenler XVII. yüzyılda Hive'den, göçebelik ettikleri yerden çıktılar. Uzun zamandır Türkmenler Hazar Denizi'nin yakınında yaşıyorlardı” (Farforovskiy, 1911: 186).

II. Hive ve Türkmenler

Gulmuhammedov Kuliyev'in yazısındaki ikinci sorunu şu şekilde dile getirmektedir: “Şimdi gelsek Yoldaş Kuliyev'in ileri sürdüğü tarihi meselenin ikinci tarafına: onda Yoldaş Kuliyev kendinin önceki “Hive Türkmenleri” isimlendirdiği Türkmenleri, İslam dini Hive'ye gelmeden de 8/9 yıl önce getiriyor! Böyle bir tarihi bilgi hiçbir yerde yoktur. Yoldaş Kuliyev bu tarihi bilgiyi nereden buldu ki?” (Gulmuhammedov, 1930).

Gulmuhammedov Hive Türkmenleri ile ilgili “Vasilivski” ismini kaynak olarak zikretmektedir (Gulmuhammedov, 1930). Ancak Hive Hanlığı ile ilgili N. İ. Veselovski'nin 1877 yılında Sankt-Petersburg'da “Oçerk İstoriko-Geografiçeskih Svedeniy o Hivinskom Hanstve ot Drevneyşih Vremen do Nastoyatşego” (Antik Çağlardan Günümüze Hive Hanlığı Hakkında Tarihî ve Coğrafi Bilgiler Üzerine Deneme) adlı eserini görmek mümkündür. Bu eserde aynı konu yer almaktadır (Veselovskiy, 1877).

Gulmuhammedov, Ebu İshak İbrâhim b. Muhammed el-Farisî İstahrî'nin “el-Mesâlik ve'l-Memâlik” (Yollar ve Yurtlar) adlı eserine atıf yapmaktadır (Gulmuhammedov, 1930). Gulmuhammedov Sirderya/Seyhun deryanın ayağında yaşayan Türkmenler, X. yüzyılda göçmeye başlamışlardır: “VIII-IX. yüzyıllarda Sirderya/Seyhun deryanın ayağında ikamet eden Türkmen halkı, X. yüzyılda oradan

göçmeye başlamışlardır” (Gulmuhammedov, 1930). Gulmuhammedov bu dönemde Türkmenlerin üç bölüme ayrıldığını şu şekilde dile getirmektedir: “Sirderya ayağından göçen Türkmenler üç bölüme ayrılıp, ilk bölümü Volga [İtil] deryasını geçip güney Rusya çölleri ile Balkan yarım adasına varmışlardır, Girik, Bulgar, Slav halkları ile karışıp eriyip bitmişlerdir. İkinci bölümü... Mañğışlak yarımadasına gelmişlerdir” (Gulmuhammedov, 1930). Gulmuhammedov bu iki görüşü beyan ettikten sonra İstahrî'nin “el-Mesâlik ve'l-Memâlik” adlı eserine atıf yapmaktadır. Sonra Gulmuhammedov göç eden Türkmenlerin üçüncüsünü ise şöyle açıklamaktadır: “Üçüncü bölümü de Türkmen'in Kınık uruğundan olan Selçuk'un oğullarının kolu altında, Nur-Ata ve Buhara taraflarına inmişlerdir.” (Gulmuhammedov, 1930).

Gulmuhammedov Harezmi bölgesine (Orazsahedov, 2019: 331-359) Türkmenlerin gelişini X. yüzyıl olarak tarihlemekte ve bununla ilgili açıklamadan sonra meşhur Rus şarkiyatçı Vasiliy Vladimiroviç Bartold'un (1869–1930) “Turkestan” eserine atıf yapmaktadır (Gulmuhammedov, 1930). Bartold'un “Turkestan v Epohu Mongolskogo Naşestviya” (Moğol İstilasını Döneminde Türkistan) adıyla yayımlanan eserinde, söz konusu mevzu bahsedilmektedir (Bartold, 1900: 315-323).

Gulmuhammedov Mahmûd Kâşgarî'nin “Dîvânü Lugâti't-Türk” adlı eserine atıf yaparak Mañğışlak diyarının Türkmen ülkesi olduğunu şu şekilde dile getirmektedir: “Mahmut Kaşgarî da Mañğışlak'ı Türkmen ülkesinden sayıyor” (Gulmuhammedov, 1930). “Dîvânü Lugâti't-Türk” adlı eserde, Mañğışlak ile ilgili bilgi şöyle geçmektedir: “Man Kışlag: Oğuz beldelerinde bir yerin adı, bir şehir ismi” (Kâşgarî, 2014: 761).

Aynı şekilde Bartold da Mañğışlak konusunu ele alan tarihçilerdendir. Bartold eserinde, Mañğışlak bölgesini Hazar Denizi'nin doğu kıyısındaki dağlık bir yarımada olarak belirtmekte ve onu ilk defa İstahrî'nin “el-Mesâlik ve'l-Memâlik” adlı eserinde, Farsça “Kara Dağ” anlamına gelen “Siyah Kuh” adıyla andığına atıf yapmaktadır (Bartold, 1965: 479-480). İstahrî'nin eserinde “Siyahkuh tarafındaki Oğuz ülkesi çölü... Burada bulunan adlar ormanlık, ağaçların ve akarsuların bulunduğu adalardır. Bu adalarda insan yoktur. Bunlardan birisi Siyahkuh adasıdır. Burası ormanlık, ağaçların, akarsuların ve vahşi hayvanların bulunduğu bir adadır... Buradan sonra, Siyahkuh dışında bu civarda insanların oturduğu herhangi bir yer bilmiyorum. Siyahkuh'ta Türklerden bir topluluk oturur” (İstahrî, 1927: 218-219).

Gulmuhammedov Türkmenlerin Mañğışlak bölgesine yerleşmelerinin İbnu'l-Esir'e atıf yaparak açıklamaktadır: “Mañğışlak yarımadasındaki Türkmenlerin 1152 tarihinde Harezmsah Atsız'a boyun olduklarını, “İbnu'l-Esir” adlı Arap tarihçisi yazıyor” (Gulmuhammedov, 1930). Ayrıca yazar, Mañğışlak'ta Türkmenlerin Moğollara karşı savaştıklarını da kaydetmektedir. Bu dönemde Türkmenler, Altın Ordu hanlığı yönetiminde kalmıştır. Türkmenlerin Altın Ordu hanlığına bağlandığını ve hanlığın on birincisi olan Batu Han'ın lakamı olan “Sayın Han” adı bağlamında “Sayın Han İli, Seyin Han Türkmen'i” diyerek isimlendirildiğini açıklamaktadır (Gulmuhammedov, 1930).

Gulmuhammedov XVI. yüzyılın başlarında Emir Timur evlatlarını Orta Asya'yı aldılar ve Buhara ve Hive adıyla iki yönetim merkezi kurduklarını belirtmektedir. Yazar, Türkmenlerin durumunu meşhur tarihçi Hive Hanı Ebu'l-Gazi Han'ın yazdığı iki eserden çıkardığını ifade etmektedir. Ayrıca bu dönemde Türkmenlerin durumu ile ilgili “Vasilovski” atıf yapmaktadır (Gulmuhammedov, 1930).

Gulmuhammedov Mañğışlak'tan Türkmenlerin 1637-1638 yılları arasında Kalmıkların Mañğışlak yarımadasını almaları olduğunu Ebu'l-Gazi Han'a atıf yaparak açıklamaktadır. Ayrıca yazar, erken bir zamanda Türkmenlerin Mañğışlak'ta olduğunu belirtmektedir (Gulmuhammedov, 1930). Gulmuhammedov Türkmenlerin Mañğışlak'tan göç ederek Stavropol'a gitmelerini, ekonomik nedene bağlamayarak baskı sonucu çıkarıldığını belirtmektedir (Gulmuhammedov, 1930).

Gulmuhammedov beş bölümden oluşan kapsamlı makalesinin sonunda “netice” başlığı ile bir sonuç yazmıştır. Yazar sonuçta ilk paragrafta tarihi materyalizm metodu ile irdelendiğinde göçün mecburu olduğunu ifade etmektedir: “Geçmeli halkların tarihini, tarihi materyalizm metodu ile incelendiğinde bundan başka yol yoktur” (Gulmuhammedov, 1930). Yazar, Stavropol Türkmenlerin Mañğışlak'tan

göçmelerinin nedenini mecburu göç şeklinde ifade etmektedir. Ayrıca Gulmuhammedov Türkmen tarih yazıcılığına dair temel bilgiler vermektedir: “Orta Asya Türkmenlerinin tarihini sosyalist bir şekilde yazma zamanı geliyor. Bundan dolayı Türkmen halkının tarihinde olup geçmiş her bir sosyal olayları doğru kaynaklardan hakiki deliller ile ortaya çıkarıp açıklamak gerekli de onun zamanı geldi” (Gulmuhammedov, 1930). Bu dönemde Sovyet Türkmenistanı’nda yeni bir tarih yazıcılığının başladığını da görmek mümkündür (Aşirov, 2018: 324-338).

Sonuç

Sovyet Türkmenistanı’nın ilk yıllarında Kuzey Kafkasya Türkmenleri ile ilgili tarihi çalışmalar yayımlanmıştır. Stavropol Türkmenleri ile ilgili önemli bilgililer ihtiva eden yazılara imza atanlardan biri de Gurban Kuliyev’dir. Dönemin ideolojisi temelinde yazısını kaleme alan Kuliyev’in makalesinin, Stavropol Türkmenleri hakkında değerli bir çalışma olduğu söylenebilir. Abdulkerim Gulmuhammedov, Kuliyev’in beş bölümden oluşan makalesinin ilk iki bölümüne eleştirel bir yazı kaleme alarak Stavropol Türkmenlerini konu edinmiştir. Gulmuhammedov, Kuliyev’in “Hive Türkmenleri” ile ilgili görüşünü tarihi kaynaklarla değerlendirmekte ve eleştirilerini kaynaklar bağlamında Stavropol Türkmenlerinin tarihini ortaya koymaya çalışmaktadır. Gulmuhammedov’un Kuliyev’in makalesinin eleştirisinde sadece ilmî gaye güttüğünü de belirtmektedir. Gulmuhammedov’un bu yazısı, Türkmen tarihi ve tarih yazıcılığı açısından değerli bir tarihî metin olmakla birlikte Türkmen düşünce tarihinin de bir tezahürü olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Abulgazi, Bahadır Han. (1991). Türkmenlerin Nesil Daragıtı (Şecere-e Terakeme). haz. G.Gurbanov, T. Nepesov. Aşkabat: Metbugat neşriyatı.
- Aşirov, T. ve Albayrak, Ç. (2020b). “Sovyet Türkmenistanı’nın İlk Yıllarında Edebî Eleştiri -A. Gulmuhammedov ile H. Şahberdiyev Eleştirileri Bağlamında-”. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 3 (1): 106-115.
- Aşirov, Tahir ve Albayrak, Çağdaş. (2020a). “Sovyet Türkmenistanı’nın İlk Yıllarında Stavropol Türkmenleri Üzerine Çalışmalar: Tülek Nazarov Örneği”. Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 4 (1): 96-113.
- Aşirov, Tahir, Durdygylyjov, Parahat ve Gaýypnazarov, Serdar. (2022a). “Kuzey Kafkasya (Stavropol) Türkmenleri Üzerine Çalışmalar: A.A. Volodin”. Türkmen Bilgesi Yusuf Azmun’a Armağan. (ed. E. Uçar, Y.E. Tansü). Ankara: İksad Yayınevi, s. 147-153.
- Aşirov, Tahir, Gaýypnazarov, Serdar ve Durdygylyjov, Parahat. (2022b). “Sovyet Türkmenistanı’nın İlk Yıllarında Stavropol Türkmenleri Üzerine Çalışmalar: G. Kuliyev Örneği”. Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi 6 (1): 218-230.
- Aşirov, Tahir. (2018). “Türkmen Tarih Yazıcılığında “İlhak” Konusu”. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi 18 (2): 324-338.
- Aşirov, Tahir. (2022). “Sovyet Türkmenistanı’nda Stavropol Türkmenleri Üzerine Çalışmalar: K. Böriyev Örneği”. Uluslar Arası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu 2-3 Aralık 2022 İzmir. Bildiri Özetleri Kitabı. İzmir: Asos Yayınları, s. 279.
- Bartold, V. V. (1900). Turkestan v Epohu Mongolskogo Naşestviya. Sankt-Petersburg: Tip. İmp. Akad. Nauk.
- Bartold, V.V. (1965). Sochineniya. T. III. Rabotı po İstoriçeskoj Geografii. Moskva: İzdatelstvo Nauka.
- Begcanov, A. (1993). Mañğışlak Türkmenleri XVIII-XIX Asırlarda. Aşkabat: Bereket-Bina Neşriyatı.
- Böriyev, Kümüşali. (1925). “Stavropolskiye Turkmeni”. Türkmenkaya İskra Gazetesi.
- Farforovskiy, S. V. (1911). “Truhmeni (Turkmeni) Stavropolskoy Gubernii”. İzvestiya Obşestva Arheologii, İstorii i Etnografii pri Kazanskom Gosudarstvennom Universitete imeni V.I. Ulyanova-Lenina. 27 (1-6): 181-220.
- Gulmuhammedov, Abdulhekim. (1930). “Yol. Guliyfın, İstavropol Türkmenleri Atlı Makalası Hakında”, Türkmenistan Gazetesi I. (6 Temmuz 1930), II. (7 Temmuz 1930), III. (8 Temmuz 1930).

- Hatunoğlu, Nurettin ve Aşirov Tahir. (2022). “Sovyetler Döneminde Astrahan Türkmenleri Üzerine Araştırmalar: K. Böriyev ve C. Mustakova Örneği”. *Uluslar arası İdil-Ural ve Türkistan Araştırmalar Dergisi*, 4 (7): 83-98.
- İstahrî, (1927). *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Leiden: Brill.
- Kâşgarlı Mahmud. (2014). *Dîvânu Lugâti't-Türk: Giriş - Metin - Çeviri - Notlar – Dizin*. haz. A. B. Ercilasun, Z. Akkoyunlu. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Orazsahedov, Abdulla. (2019). “Türk-İslâm Şehri Gürgeç ve Moğol İstilasındaki Akıbeti”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (1): 331-359.
- Raşid ad-Din. (1952). *Sbornik Letopisey [Câmiu't-Tevârîh]. I-III. Kniga pervaya*. Per. L.A.Hetagurova. Red. A.A.Semenova. Moskva-Leningrad: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- Veselovskiy, N. İ. (1877). *Oçerk İstoriko-Geografiçeskih Svedeniy o Hivinskom Hanstve ot Drevneysih Vremen do Nastoyatşego*, S-Peterburg: Tipografiya brat. Panteleyevih.